

Höskolan Kristianstad
291 88 Kristianstad
044-20 30 00
www.hkr.se

SSV73L, uppsats 15hp
Våren 2013
Lärarytildningen

"Den stora kvarnen drivs av fågelsång"

En studie av tid i tre av Tranströmers diktsamlingar

Författare
Linda Ågren

Handledare
Lennart Leopold

www.hkr.se

"Den stora kvarnen drivs av fågelsång"

En studie av tid i tre av Tranströmers diktsamlingar

Abstract

Den här studien analyserar Tranströmers diktsamlingar *17 dikter*, *Hemligheter på vägen* och *Klanger och spår* utifrån tematiken kring tid. Detta genom närläsning av dikterna och application av kognitiv lingvistik på metaforerna kopplade till tid. Resultatet av studien är att all tid existerar samtidigt i Tranströmers poesi, enligt T.S. Eliots teori att både dåtid och framtid finns här och nu, vilket syns på diverse historiska aspekter i nuet såsom ordval och porträttdikter. Tiden i dessa dikter tar formen av insekter såsom ett armbandsur och ett fjärilsmuseum. Fåglarna i dikterna vaktar tiden, olika fågelarter har hand om olika tidsperioder och de kan även misslyckas med tiden. Utöver detta kan tiden även ha en rumslighet likt en labyrint, schakt eller sjukhusbyggnader samt att den kan flöda i en nedåtgående rörelse. Vanliga konceptuella metaforer förekommer i Tranströmers poesi men oftast på ett nyskapande sätt som strider mot den allmänna definitionen av tid såsom kronologisk, linjär och uppdelad i mindre enheter.

Ämnesord: Tranströmer, Tomas, tid, diktsamling, dikt, poesi, insekt, fågel, natur, Bankier, Vogel, Bergsten, Schiöler, Ringgren, Espmark, Julén, poet, metafor, konceptuell metafor, kognitiv lingvistik, svensk litteratur, Nobelpris, hemligheter på vägen, 17 dikter, Klanger och spår, gestaltning, flyger.

INNEHÅLLSFÖRTECKNING

1. Inledning.....	5
1.1 Syfte.....	5
1.2 Frågeställning.....	6
1.3 Material och metod.....	6
2. Bakgrund.....	6
2.1 Författaren Tomas Tranströmer.....	7
2.2 17 dikter.....	7
2.2 Hemligheter på vägen.....	8
2.2 Klanger och spår.....	8
3. Teoretisk bakgrund.....	8
3.1 Konceptuell metafor.....	9
3.2 Konceptuella metaforer kring tid.....	10
4. Tidigare forskning.....	11
4.1. Tiden i Tranströmers diktning.....	10
4.2 Dåtid, nutid och framtid.....	12
4.3 Rum och tid.....	13
4.4 Natur och tid.....	14
4.5 Musik och tid.....	17
5. Analys och diskussion.....	17
5.1 Tiden i Tranströmers tidiga verk.....	17
5.2 Dåtid, nutid och framtid.....	19

5.3 Natur och tid.....	22
5.3.1 Insekter som tid.....	22
5.3.2 Insekter och musik.....	24
5.3.3 Människans imitation av insekten.....	25
5.3.4 Fåglar är väktare av tid.....	25
5.3.5. Olika fåglar står för olika tidpunkter.....	27
5.3.6 Fåglarna sköter tidens stora system.....	28
5.3.7 När fåglarna misslyckas med sitt uppdrag.....	29
5.3.8 Tiden flyger.....	31
5.4 Tid och rum.....	32
5.5. Tid och rörelse.....	33
5.6. Tid som konceptuell.....	34
6. Sammanfattning.....	37

Litteraturförteckning

1. INLEDNING

Tomas Tranströmer är den åttonde och senaste svenska författaren som fått Nobelpriset av de 111 gånger det har delats ut sedan 1901. Trots att den Nobelprisaktuelle poeten inte längre kan skriva fler dikter, på grund av sin förlamade högerarm efter en stroke, blir fortfarande många människor berörda när de läser den lyrik han åstadkommit under sina femtio år som aktiv poet. Hans poesi är känd över hela världen och har översatts till ett sextiotal språk, särskilt uppmärksammas för metaforerna och det rika bildspråket. Därför är det av intresse att belysa dessa nyskapande metaforer utifrån ett relativt nytt sätt att se på språket, genom den kognitiva lingvistikens perspektiv som studerar sambandet mellan språket och tänkandet.

Personligen fördjupades min kontakt med Tranströmer på en praktik i en avancerad engelsktalande klass som analyserade hans poesi utifrån specifika kategorier såsom natur, epifani, historia och musik. Jag upplevde till min fascination att dessa framforskade kategorier var svåra att skilja på då till exempel tid genomsyrade dem alla, och fann att begreppet "konceptuell metafor" från den kognitiva lingvistikens var ett lämpligt och spännande sätt att förklara hur hans metaforer fungerar.

Uppsatsens struktur ser ut som följande: den börjar med ett inledande avsnitt som följs upp av syfte, frågeställning samt material och metod. Därefter belyses bakgrunden till denna studie såsom poeten Tranströmer, handlingsreferat av diktsamlingarna som analyseras, kort redogörelse över den teoretiska bakgrunden samt genomgång av det sekundära materialet, det vill säga tidigare forskning kring tid i Tranströmers poesi i förhållande till andra kända teman i hans poesi såsom natur, rum och musik. Sedan vävs analys och diskussion ihop till en rubrik där studiens fynd diskuteras mot forskningsbakgrunden och frågeställningen samt ses ur ett kognitivt lingvistiskt perspektiv. Studien avslutas med en sammanfattning.

1.1 SYFTE

Syftet med denna studie är att studera bildspråket kring tid i tre av nobelpristagaren Tomas Tranströmers diktsamlingar, nämligen *17 dikter* (1954), *Hemligheter på vägen* (1958) och *Klanger och spår* (1966). Diktsamlingarna är från Tranströmers tidigare år som verksam poet och har valts för att analysera hur tid framställs specifikt under denna period. Metaforerna analyseras med viss utgångspunkt i begreppet "konceptuell metafor" från den kognitiva lingvistikens som studerar sambandet mellan språk och tänkande, vilket är ett relativt nytt sätt att se på språket och framförallt Tranströmers poesi.

1.2 FRÅGESTÄLLNING

Hur framställs tid i Tranströmers diktsamlingar *17 dikter*, *Hemligheter på vägen* och *Klanger och spår*?

1.3 MATERIAL OCH METOD

I analysen av hur motivet tid framställs i Tranströmers poesi har denna studie begränsat materialet till tre av hans tidiga diktsamlingar: *17 dikter*, *Hemligheter på vägen* och *Klanger och spår*. Alla tre diktsamlingar återfinns i hans samlade verk från 2003 utgiven av Bonniers: *Tomas Tranströmer. Dikter och prosa 1954 – 2004*, vilket utgör primärmaterialet för denna kvalitativa studie. Vid de tillfällen där enbart sidhänvisning anges är det denna bok som avses. Anledningen till ett mer begränsat urval av hans verk är för att säkra en djupare analys av hur det valda motivet tid behandlas och framställs i Tranströmers tidiga verk snarare än en generell analys över hans samtliga verk. Denna studie baseras på en tidigare uppsats på 7,5hp av samma författare då endast diktsamlingen *Hemligheter på vägen* närlästes. Nu fördjupas studien för att se om resultatet är gemensamt med fler av Tranströmers tidiga verk.

Tidigare studier av Tranströmers verk har i första hand fokuserat på ett helhetsperspektiv såsom analys av alla eller ett antal diktsamlingar från Tranströmers femtio verksamma år som poet. Därvid har de synliggjort generella mönster och motiv samt en förändring i hans verk över tid. Syftet med denna studie är däremot en närmare analys av några av hans tidiga diktsamlingar snarare än en generell över Tranströmers samlade verk. Metoden för studien är närläsning av dikterna i *17 dikter*, *Hemligheter på vägen* och *Klanger och spår* med fokus på tematiken kring tid. Närläsningen sker genom att reflektera kring hur naturen skildras i förhållande till tid, vilken roll tiden spelar i dikten, hur nutid, dåtid och framtid framställs och vilka stilfigurer som kan finnas inom tematiken såsom besjälning och metafor. Metaforerna kommer kort att ställas mot den kognitiva lingvistikens begrepp "konceptuell metafor" som vidare förklaras i forskningsbakgrunden. Utifrån dessa reflektioner kommer sedan dikterna och dess bildspråk att tolkas och analyseras inom ramen för tid.

2 BAKGRUND

Under denna rubrik kommer bakgrunden till studien att beskrivas för att man som läsare ska kunna sätta sig in i resultatet och teorierna. Ämnena som presenteras är författaren samt diktsamlingarna som analyseras det vill säga hans första diktsamling *17 dikter* från 1954, *Hemligheter på vägen* från 1958 och *Klanger och spår* från 1966.

2.1 FÖRFATTAREN TOMAS TRANSTRÖMER

När Tranströmer debuterade med *17 dikter* 1954, vid tjugotre års ålder, tycktes han redan vara färdig författare med en färdigutvecklad visionär poetisk stil: precist formulerat, ångande av livskänsla och med klockrena metaforer (Nationalencyklopedin 1995, s.392). Han upprätthöll samma starka stil i efterkommande diktsamlingar och idag är han en internationell angelägenhet i den litterära världen (Schiöler 1999, s.11). Med detta syftar Schiöler på att åtskilliga av Tranströmers verk har översatts till uppemot sextio främmande språk sedan 1980-talet. Trots att Tranströmer är ett känt namn världen över, inte minst för att han tog emot Nobelpriset i litteratur 2011, är han mycket mån om sitt privatliv och hurdan han är som privatperson. Denna försiktighet syns i hans dikter då diktjaget används sparsamt och då han med stor inspiration från T.S. Eliot låter objekten i dikterna tala och framkalla känslor hos läsaren utan att författaren röjer sig själv (Bergsten 2011, s.7f.). Denna hemlighetsfullhet hos Tranströmer kan ha bidragit till hans popularitet världen över, menar Bergsten, medan författaren själv erkänner att det mesta han skrivit faktiskt har vuxit fram ur personliga upplevelser (Bergsten 2011, s.7-8). I hans korta självbiografi *Minnena ser mig* från 1993 får man som läsare insyn i dessa privata upplevelser, då han beskriver sin förkärlek till museer och musik, samlande av insekter ute i skärgården, att han var öppen för det paranormala efter att en barndomsvän höll en seans i deras hem och hur mycket naturen betydde för honom som tillflyktsort. Detta är motiv från hans ungdom som ständigt har återkommit i hans poesi under åren som poet och författare och som har uppmärksammat både forskare och allmänheten. Till exempel fick han en nyfunnen skalbagge döpt efter sig, Tranströmers tornbagge, på grund av sitt insektssamlade intresse han hade som ung amatörzoolog (Andersson 2011).

Utöver sitt författarskap är Tranströmer utbildad psykolog men hans ursprungliga ambition var att bli kompositör. Hans kärlek till musik syns ofta i diktandet i form av auditiva upplevelser såsom kyrkklockor som ringer eller syrsor som spelar (Bergsten, 2011, s.65). År 1990 lades Tranströmer in på lasarett efter en stroke som förlamade hans högra sida och orsakade afasi, vilket innebär att han bara kan yttra enskilda ord trots att han intellektuellt sett är oförändrad (Bergsten 2011, s.347). 2011 tog han emot Nobelpriset i litteratur med motiveringen ”för att han i förtätade, genomlysta bilder ger oss ny tillgång till det verkliga” (Svenska Akademien 2011).

2.2 17 DIKTER

17 dikter är Tranströmers debutdiktsamling från 1954 och den är känd för att han har använt sig av sapfiskt versmått i många av dikterna, bland annat "Storm", och att metaforerna i dikten

"Epilog" är i klass med Thoursies som Tranströmer betraktade som sin läromästare vid den tiden diktsamlingen skrevs. Naturen och framförallt havet är ett återkommande tema med "septemberhavets gröna fästning", "månens mast har murknat", vråken som kretsar över stranden i "Ostinato", Väinämöinen från Kalevala som rider på vågorna och skeppsvraken som stiger ur havet i "Skepparhistoria".

2.3 HEMLIGHETER PÅ VÄGEN

Hemligheter på vägen kom 1958 och är Tranströmers andra diktsamling. Det svenska landskapet skildras bland annat i dikten "Svenska hus ensligt belägna" som även titeln anger, med sina svarta granar och torp. Han gör det även med majregn och fäbodrar i "Han som vaknade av sång över taken" och det kalla oktoberhavet i "Vädertavla". Men alla dikter utspelar sig inte i den svenska naturen utan diktsamlingen innehåller även en aspekt av resande, såsom i "Caprichos" som beskriver skymningen i staden Huelva, Spanien, kantad av sotiga palmer, eller dikten "Siesta" vars titel föreslår ett land med varmt klimat. I "Izmir klockan tre" får läsaren besöka de mörka gatorna i den turkiska staden och dikten "Resans formler" skrevs under tiden Tranströmer besökte Balkan 1955. Diktsamlingen har även inslag av mörker och allvar med motiv såsom ett torp utan liv och en döende skog, tiggare utan ben, ett barn som somnar in i skräck i "Kyrie" och en sjuk pojke med tungan styv som ett horn i "Efter anfall".

2.4 KLANGER OCH SPÅR

Klanger och spår är hans fjärde diktsamling från 1966. Som titeln anger handlar den om klanger: ljud likt hissarnas suckar, regnets hamrande och långsam musik. Den handlar även om spår som i resor, vilket inleds i första dikten "Porträtt med kommentar" när han likt Alice faller igenom ett hål vilket sedan leder honom till Lissabon, Afrika, till Berlinmuren i Tyskland och även många farliga resor ute i trafiken. Många vardagliga människoöden gestaltas i denna diktsamling och han reflekterar över sig själv som poet då dikterna kan vara både fullkomligt möjliga som i "Hommages" och färdiga att kasta honom ur boet som i "Morgonfåglar".

3. TEORETISK BAKGRUND

I följande sektioner görs en kort redogörelse av begreppet konceptuell metafor inom den kognitiva lingvistikens i förhållande till tid. Kognitiv lingvistik, även kallad kognitiv semantik, är en förhållandevis ung teori med forskare som Lakoff i ledningen. Den menar att språket

bygger på allmänna kognitiva förmågor såsom att se, minnas, urskilja former, se mönster och att kunna tänka abstrakt (Vogel 2011, s. 19). Människans sätt att uppfatta omvärlden har format språket och hur vi använder det.

3.1 KONCEPTUELL METAFOR

Metaforer används inte bara i poesi för att beskriva känslor likt Pär Lagerkvists ångest som är en risig skog där blodiga fåglar skriker utan de är även, enligt den kognitiva lingvistikens, högst närvarande och grundläggande i vårt vardagliga språk (Vogel 2011, s.61). Inom denna teori kallas de för konceptuella metaforer och fungerar som så att man med hjälp av en domän, ett visst område, beskriver en annan domän. Metaforerna GLAD ÄR UPP och LEDSEN ÄR NER grundar sig exempelvis på att domänen kroppen hjälper oss att beskriva både negativa som positiva känslor. Den konceptuella metaforen GLAD ÄR UPP har uppstått ur hur kroppen ser ut vid känslan glädje: kroppshållningen är uppåt, man är rakryggad och mungiporna pekar uppåt. Som ledsen är man däremot hopsjunknen, har böjd nacke och sänkt blick vilket gjort att metaforen LEDSEN ÄR NER har uppstått. Rörelsen uppåt används alltså för positiva fenomen med exempeluttryck som att humöret är på topp, att klättra i karriären och att vakna upp ur koma. Rörelsen neråt används som motsats till det positiva då man sjunker ner i medvetlöshet, att man gått ner sig och känner sig nere. Även religion likt Kristendom grundar sig på denna idé om himlen och helvetets placering, då himlen anses positiv och är uppe medan helvetet är negativt och nere.

Grundidén är att källdomänen, kroppen, ska vara enkel, konkret och lättförståelig för att kunna beskriva måldomänen, glädje, som vanligtvis är mer abstrakt och svårtillgänglig, för att möjliggöra förståelse av fenomenet (Vogel 2011, s.65). Källdomänens olika ingredienser ska på ett logiskt sätt korrespondera mot måldomänens olika delar, såsom i LIVET ÄR EN RESA då den likt livet har en början, en mitt och ett slut, bagaget är de egenskaper och föremål man bär med sig i livet och familjen och vännerna är resesällskapet. Uttryck som härstammar från denna metafor är exempelvis att säga att "vi gick skilda vägar efter skilmässan" som antyder att de förut reste tillsammans igenom livet, var gifta, men att de efter skilmässan kommer att olika på två olika resor som slutar på två olika sätt. Att dra dessa paralleller mellan käll- och måldomänen kallas mappning, och ju fler mappningar en konceptuell metafor har desto tydligare upplevs den.

De abstrakta begreppen är annars på egen hand för svåra för människan att ta till sig och vi måste ta hjälp av vår konkreta miljö för att strukturera världen för att kunna diskutera sådant som är abstrakt. Dessa uttryck har sedan blivit så integrerade i vårt

vardagliga språk så att den klassiska metafor-teorin kallar dem för "döda metaforer", och reserverar ordet "metafor" för de retoriska figurer som återfinns i poesi. Den kognitiva semantiken hävdar däremot att metaforerna är konceptuella strukturer som kopplar samman olika beräkningsvärldar för att kunna förstå och resonera kring dem. Exempel på vardagliga metaforer är "bergets fot" och "stolens ben" som båda är tydligt konstruerade efter människokroppen. "Hjärtat brast", "att svämma över av ilska" och "spricka av glädje" är exempel på att människokroppen ses som en behållare och att känslorna inom oss är vätskor. Ytterligare exempel är "slå ihjäl tid", "en gnagande oro" och "en bitande kyla" som visar hur abstrakta fenomen liknas vid levande djur. Exempelen är tusentals då de förekommer i själva språkets grundstruktur och dess rötter består i att abstrakta eller svårtillgängliga ting behöver liknas vid något bekant för att kunna förklaras.

3.2 KONCEPTUELLA METAFORER KRING TID

Ett tydligt exempel på ett abstrakt fenomen som behöver liknas vid något konkret för att lättare förstås är det som denna studie handlar om: tid. Tid är ingenting man kan se eller känna på, vi kan bara märka av dess effekt i hur vi åldras, hur naturen skiftar och hur det blir mörkt och ljust ute. För att vi ska kunna förstå begreppet tid används ett antal varianter konceptuella metaforer. Dessa är bland annat att tiden är en linje då man kan tala om före och efter händelser och att tid ses som ett värdefullt objekt: TID ÄR PENGAR. Det är även ett rörligt objekt som kan rinna iväg och ett levande väsen som man kan fördriva eller slå ihjäl (Vogel 2011, s.65). För att ge läsaren en översikt över de olika metaforerna för tid i svenska språket har Vogel lyft fram en tabell gjord av Strzelecka, här i figur 1 nedan (Vogel 2011, s.65).

Figur 1. Översikt över metaforer för "tid" i svenska språket.

Metafor	Uttryck som bygger på metaforen
TID ÄR EN LINJE	före frukost, en lång stund, efter jul, förkorta arbetsdagen med en timme, tidslinje
TID ÄR ETT VÄRDEFULLT OBJEKT (PENGAR)	slösa sin tid, kosta mycket tid, leva på lånad tid, ha ont om tid, få fem minuter, lägga ned mycket tid på något
TID ÄR ETT RÖRLIGT OBJEKT	tiden rinner iväg/går fort/flyter
TID ÄR EN BEHÅLLARE	ända in i våra dagar, gå framåt i tiden, i nästa ögonblick
TID ÄR STATIONÄR OCH VI VANDRAR GENOM DEN	stor tidsrymd mellan mötena, gå in i 2000-talet, genom åren
TID ÄR ETT LEVANDE VÄSEN	slå ihjäl tiden med luffarschack, fördriva tiden, kampen mot klockan, dagarna masar sig fram

Det vanligaste sättet för människan att beskriva och få syn på tid, både förr och nu, är genom att skapa rörelse och rumslighet såsom solurets skugga som rör sig med hjälp av solen, den moderna klockans visare och sanden som rör sig i ett timglas (Vogel 2011, s.66). När vi talar om att tiden är rörlig finns två olika varianter: en att tiden rör på sig så som att "julen kommer" och "tiden har passerat" medan den andra är att tiden är stationär och att vi rör oss igenom den på egen hand: "vi går in i december" och "vi är redan inne i november" (Vogel 2011, s.66).

Vogel (2011 s.62) skriver också att metaforen i modernistisk lyrik brukar vara oväntade och nyskapande, till skillnad från vardagsmetaforer såsom GLAD ÄR UPP, som är lätta att förstå för gemene man och som brukar vara genomgående oavsett kultur. Bankier (1993) hävdar att Tranströmers poesi delvis är modernistisk, vilket innebär att metaforen som återfinns i hans poesi kan förväntas vara oväntade och nyskapande, i enlighet med vad Vogel skriver, och att de då inte nödvändigtvis är vardagliga.

4. TIDIGARE FORSKNING

Kring Tranströmer har det forskats rikligt både i Sverige och utomlands med namn som Bergsten, Schiöler, Ringgren, Espmark och Bankier i ledningen. Tillsammans har de definierat de drag som utgör kärnan i Tranströmers poesi och preciserat de stildrag och motiv som återkommer i olika former under hela hans verkamma författarkarriär som inleddes med debutsamlingen *17 dikter* då hans poetiska stil redan verkade vara fulländad. Epifani och mystik, natur, rum och historia är några av dessa teman som man har funnit i Tranströmers verk. Allihop har anknytningar till tid vilket gör dem relevanta att diskutera i denna studie. Under följande rubriker kommer även andra diktsamlingar än de som är objekt för studien att tas upp då de används som exempel i författarnas egna diskussioner kring de olika temana. Detta kommer att jämföras kort med studiens resultat i sektion 4.1.4. Nedan följer en generell överblick över tid i Tranströmer följt av temat dåtid samt hur tematiken kring rum, natur och musik förhåller sig till tid.

4.1 TIDEN I TRANSTRÖMERS DIKTNING

T.S. Eliot utövade stort inflytande över poeten Tranströmer som inspirerades av Eliots sakliga och opersonliga estetik och även hans sätt att se på tid: "all time is eternally present", att all tid existerar här och nu (Espmark 1983, s.89). I dikten "Preludium" finns tydliga exempel på detta synsätt då diktens "han" sjunker "genom schakt av grönfuktiga åldrar" vilket senare i dikten beskrivs som "denna lodräta färd genom ögonblicket" (Espmark 1983, s.78).

Resenären i dikten har efter uppvaknandet fått en vision om alltings sammanhang och dennes medvetande kan nu omfatta hela den tidsliga dimensionen (Johnson 1997, s.31). Han ges här möjlighet att färdas genom all tid, från åldrar till ögonblick, då alla epoker samexisterar i detta nu. Den subjektiva tiden i Tranströmers poesi strider därmed mot den allmänna definitionen som enligt Bankier (1993) beskriver tid som kronologisk, linjär, styrd av orsak och verkan samt uppdelad i separata enheter. Eggehorn liknar Tranströmers tidsflöde vid en snäcka som är spiralformad och mynnar ut i en spets. Med detta menar hon att man inte kommer särskilt långt i hans poesi med ett linjärt perspektiv i åtanke då man ideligen hamnar cirkulärt i någon form av centrum (Eggehorn 1997, s.9). Tranströmer själv har i "Svar på brev" skrivit att "Tiden är ingen rak sträcka, utan snarare en labyrint, och om man trycker sig mot väggen på rätt ställe kan man höra de skyndande stegen och rösterna, kan man höra sig själv gå förbi där på andra sidan" (Eggehorn 1997, s.9). Detta visar ytterligare att tiden i hans poesi inte håller sig innanför ramarna för den allmänna och objektiva definitionen av tid som linjär och kronologisk. Detta förklarar Schiöler med att finns en täthet och koncentration i Tranströmers diktning. "Till denna koncentrationestetik hör fusionen av stoff som normalt hålls isär. Åtskilda element, i tiden, i rummet, o erfarenheten, dyker upp tätt intill varandra" (Schiöler 1997, s.72) vilket tidsmässigt ger möjlighet att blanda dåtid och nutid, att tiden böjs efter hur man upplever den och att minnen kommer till liv.

I Bankiers avhandling *The sense of time in the poetry of Tomas Tranströmer* (1993) delar hon upp hur Tranströmer använder tid på alternativa och avvikande sätt i sin tidiga poesi i fyra olika områden. Tid som avlagring på arkeologiska föremål som tar med sig det förflutna in i nuet, den cykliska rytmen av tid i naturen, tid som utrymme för poetens idéer och att all tid existerar samtidigt i ett kollektivt minne.

4.2 DÅTID, NUTID OCH FRAMTID

All tid är närvarande i Tranströmers lyrik och detta markeras desto tydligare när dåtiden gör sig påmind såsom i dikten "Preludium" från *17 dikter*: "Bronsåldernslurens/fredlösa ton/hänger över det bottenlösa" (Bergsten 1989, s.78). Rummet i "Den halvfärdiga himlen" sträcker sig också bakåt i historien med orden "Och våra målningar kommer i dagen, våra istidsateljéers röda djur" (Espmarkn1983, s.82). Diktens "vi" existerar över en lång tidsaxel på flera livstider och innefattar såväl dagens människor som de som först avbildade omvärlden på insidan grottväggarna (Espmark 1983, s.82 f.). Den tidlösa gemenskapen med människor från förr förstärks i dikten "Epilog" från samma diktsamling där de döda får vara med på resan och i "Den halvfärdiga himlen" är de med som spöken som också får ta sig en

”klunk av ljuset” (Espmark 1983, s.83). Även framtiden är närvarande då de "de oföddas bleka ansikten" skymtar i titeldikten "Klanger och spår" (Espmark 1983, s.105) och när de kommande åren i form av ”flädermöss” slumrar inne i grottan i ”Elegi” väntande på den dag då de ska flyga ut och driva bort ”sommarvintersömmen” (i Espmark 1983, s.84). Det är i mötet mellan det förflutna och det kommande som Tranströmer ger nuet sin innebörd, menar Espmark (1983, s.122).

Genom att skriva porträttdikter har Tranströmer gett de utvalda människor han porträtterat en tidlöshet i ord, bevarade åt eftervärlden (Bergsten 1993, s.117). Porträttdikter är en gammal genre som får en ny form i Tranströmers poesi redan i hans debutsamling där han porträtterar två diktare: Thoreau och Gogol (Bergsten 1989, s.110). I *Klanger och spår* hyllar han kompositören Edvard Grieg men den musiker som fått allra mest fokus är Schubert i sviten "Sanningsbarriären" (Bergsten 1989, s.110). Tranströmer har även förevigat Haydn i "Allegro", den ryske tonsättaren Balakirev i "Balakirevs dröm", levandegjort en 1500-tals relief i "En man från Benin" och återupplivat det arkeologiska fyndet Bockstensmannen som aldrig mer fick vandra på jorden i "Elegi". Det porträtt som nått störst förtätning är om den holländske 1600-talsmålaren Vermeer van Delft som innehåller element både från hans karriär som konstnär och några av hans kändaste tavlor på en och samma gång (Bergsten, 1989, s.110). Dock använder inte Tranströmer endast verkliga händelser och människor i sina dikter för att ge dem flera lager av tid, utan även myter som exempelvis den finska skapelsemyten *Kalevala* som han använder i "Sång" i *17 dikter*. Thomas Mann lär ha sagt "Myth is a timeless schema" (i Bankier 1993, s.54) för att det symboliserar människoöden och handlingar som upprepas oavsett tid. Andra kända modernister har använt sig av myter för att fånga in förlorad tid, bland annat författare såsom Mann, Joyce och Tranströmers stora förebild: T.S. Eliot.

Tranströmers barndomskärlek till bibliotek och museer, som utgör mänsklighetens samlade minne och historia, har tillsynes starkt präglat hans diktning. Precis som Bankier (1993) skriver så väcker han det förflutna till liv genom arkeologiska föremål såsom bronsålderns lur, istidens röda djur och 1500-tals relief, det enda vi har kvar av det förflutna och som går att beskåda på just museum.

4.3 RUM OCH TID

I dikten "Den halvfärdiga himlen" liknar Tranströmer jaget vid en dörr mellan två tillstånd: ”Var människa en halvöppen dörr/som leder till ett rum för alla” (i Bergsten 1989, s.7). I Tranströmers universum kan allting liknas vid ett hus och ges dörrar och väggar, det skapas

ett fysiskt rum i det psykiska likt brevet som förgäves försöker tränga sig in genom springan mellan vakenhet och dröm i dikten "Nocturne". Dessa portaler leder vidare till ytterligare dimensioner som alla existerar på samma yta i Tranströmers flerdimensionella värld och på ömse sidor om dörren finns det privata och allmänmänniska, nuet och framtiden eller det medvetna och omedvetna (Bergsten 1989, s.7).

I Tranströmers lyrik ges även den yttre naturen attribut såsom källare, tak, fönster och nyckelhål och ramas in till en byggnad. Bebyggelse blandas med natur, träd kan vara fem meter höga och syrsor kan sy på maskin i gräset. Gränsen mellan ute och inne är upphävd och naturen konstrueras med väggar och golv (Ringgren 2011, s.31). På liknande sätt har Tranströmer beskrivit sin upplevelse av tiden: en labyrint, även den en byggnadskonstruktion. I minnet kan det bli en avgrund mellan tisdag och onsdag medan 26 år kan passera på ett ögonblick, och lutar man sig mot labyrintens vägg kan man höra ett yngre eller äldre jag skynda förbi på andra sidan (Eggehorn 1997, s.9).

4.4 NATUR OCH TID

När livet har blivit för påträngande och kravfyllt har Tranströmer alltid sökt sig till en plats med träd såsom Runmarö. Dock är inte skogen den enda typ av landskap som utgör miljön i Tranströmers lyrik, utan naturen i alla dess former, både den svenska naturen och den utländska som han stöter på under sina resor (Bergsten 2011, s.110). Naturens närvaro i dikterna är typisk för Tranströmer men även för den svenska litteraturen, däremot skulle en naturskildring aldrig ensam utgöra en hel Tranströmerdikt då han i T.S. Eliots anda alltid måste sätta något i ett sammanhang och förena det med en tanke (Bergsten 2011, s.111 f.). Till skillnad från andra poeter tidigare under 1800 och 1900-talet, som Edith Södergran, Karin Boye och Esaias Tegnér, som alla använder träd som symbol för något annat såsom själen eller jaget, så har Tranströmer ett mer sakligt och förtroligt förhållande till trädet. Istället för att bara låta det existera som symbol äger det en egen värdighet och lever sitt eget liv oberoende av människan. Träden omtalas av Tranströmer med stor respekt och tacksamhet (Bergsten 2011, s.113 f.). De står fast rotade som en förbindelse mellan himmel och underjord: en portal mellan olika dimensioner, även mellan nutid och dåtid såsom i dikten "Elegi" ur *17 Dikter*: "Allt sammanvuxet i ett yvigt träd/Försvunna städer glittrar i dess grenverk" (i Espmark 1983, s.84). Schiöler menar att träden i Tranströmers dikter ofta utgör en lodrät linje som går från himlen, "lärkans position", genom trädet och ner i marken till "det bottenlösa" i underjorden som i dikten "Preludium" (s.11) i *17 dikter*. "Det finns en tydlig och brant lodlinje i dikten vilken längs 'resenärens'-fallskärmschopparen rör sig nedåt från sömnens

kvävande virvlar till vakenheten, ljuset och marken" (Schiöler 1997, s.11). Lärkan som är i himlen representerar lodlinjens högsta punkt, ofta representerad av en fågel även i senare verk där han återanvänder denna etablerade manifestation.

Uppvaknandet är ett fallskärmshopp från drömmen
Fri från den kvävande virveln sjunker
resenären mot morgonens gröna zon.
Tingen flammar up. Han förnimmer – i dallrande lärkans
position – de mäktiga trädrotsystemens
underjordiskt svängande lampor. Men ovan jord
står – i tropiskt flöde – grönskan, med
lyftade armar, lyssnande
till rytmen från ett osynligt pumpverk. Och han
sjunker mot sommaren, firas ned
i dess blänkande krater, ned
genom schakt av grönfuktiga åldrar
skälvande under solturbinen. Så hejdas
denna lodräta färd genom ögonblicket och vingarna breddas
till fiskgjusens vila över ett strömmande vatten.
Bronsålderslurens
fredlösa ton
hänger över det bottenlösa.
/.../

I dikten "Sammanhang" (s.29) i samma diktsamling återkommer fenomenet. "Stulen rymd" absorberas av trädet, som hade kunnat vara det nordiska världsträdet Yggdrasil, och färdas lodrätt ner till rötterna, där de används för att tillverka "de korta ögonblicken av frihet" som vävs av de grekiska ödesgudinnorna Parcerna:

Se det grå trädet. Himlen runnit
genom dess fibrer ner i jorden –
bara en skrumpen sky är kvar när
jorden druckit. Stulen rymd
vrides i flätverket av rötter, tvinnas
till grönska. – De korta ögonblicken
av frihet stiger ur oss, virvlar
genom parcernas blod och vidare.

Det finns även exempel på vågräta dikter, i motsats till de lodräta, som exempelvis "Spår" i *Hemligheter på vägen* som gestaltar ett tåg som har stannat mitt i den kalla natten samt dikten "Resan" i *Den halvfärdiga himlen* (Schiöler 1997, s.12). "Resan" (s.109) är en mörk dikt där Stockholms tunnelbana är som Hades eller Hels underjord, ett modernt dödsrike under

marken (Schiöler 1997, s.14). Bankier (1993, s.44) använder denna dikt som exempel på vad hon kallar "mekanisk" tid: människor passerar av och på tågen som punktligt går enligt klockslagen, något de själv inte kan styra över och så slussas de mekaniskt vidare och förlorar sitt ansikte i processen:

./.../
Folk var i rörelse, sorgset,
tyst under urtavlor
./.../

Vår förståelse av begreppet tid så som vi använder det dagligen är ursprungligen konstruerat av människan för att kunna strukturera upp krig, handel, resande och övriga former av sociala interaktioner, såsom just i denna dikt där människor reser (Bankier 1993, s.116). Staden står för den mekaniska tiden som fånglar och alierar människor, ett motiv vanligt för modernisterna. Dikten avslutas dock med att de kommer upp till ytan till naturen där den naturliga tiden befinner sig och humlorna surrar, vilket är en ljusare och friare bild i kontrast till den mörka tunnelbanan, något som däremot inte är typiskt för modernisterna och som gör Tranströmer mer svårplacerad som poet (Bankier 1993, s.40 f). Naturens cykel får agera som ett naturligt redskap för tid i Tranströmers poesi och blir en positiv motpol till den mekaniska tiden, vilket enligt Schiöler utgörs av motpolerna lodrät – vågrät.

Besjälning är ett annat grepp Tranströmer tillämpar på naturen, såsom träd som är uppe och går för att uträtta mänskliga ärenden såsom i "Sammanhang" i hans första diktsamling (Bergsten 2011, s.126). Han besjälar även ett abstrakt begrepp som "år" i form av "flädermöss" som både kan sova och flyga: "Här hänger åren, gärningarna tätt. Här sover de med sammanfälda vingar", och en dag ska de flyga ut och driva bort sommarvintersömnerna (Espmark 1983, s.84). Dessa djur har en betydande roll i Tranströmers lyrik då de enligt Arne Johnsson (1997, s.22) agerar som neutrala budbärare av frågor om liv och död. Vråken i "Ostinato" i *17 dikter* är en lugnande symbol då den blir till en fridfull stjärna över ett oroligt hav, en skalbagge vittnar om underverk i "Gläntan" och en näktergal sjunger om komforten i att vara ensam i "Näktergalen i Badelunda" (Johnsson 1997, s.21 f.). I "Göken" förbryllar titelfågeln läsaren när den flyttar vidare till tropikerna och tar sommaren med sig, vilket lämnar läsaren att åldras och inte mera förvånas av det som sker (Johnsson, 1997, s.28). Djuren har valts ut som budbärare då de är oskyldiga, objektiva varelser som neutralt kan leverera ett budskap på ett sätt som människan inte kan (Johnsson 1997, s.25).

4.5 MUSIK OCH TID

Tranströmer gick på piano- och kompositionslektioner och var mycket intresserad av klassisk musik vilket lade grunden för hans ursprungliga ambition att bli kompositör (Bergsten 2011, s.65). Musikens betydelse för honom lyser ofta igenom i hans skrivande som då får en musikalisk klang och ger en auditiv upplevelse hos läsaren. Musiken i Tranströmers dikter har inte sällan funktionen att överbrygga och sammanföra den inre och yttre naturen, såsom en portal mellan de olika dimensionerna. Det kan vara orgelmusik som får pelare att förvandlas till träd eller kyrkklockor som bär själen vidare mot oändligheten (Bergsten 1993, s.10).

Bankier skriver i *The sense of time in the poetry of Tomas Tranströmer* (1993, s.111) att musiken i Tranströmers lyrik sträcker sig bortom tidens naturliga flöde och kan forma och förändra tiden, ge den rytm och elasticitet så att man kan färdas bakåt och framåt i tiden endast genom att lyssna på musik. I dikten "Schubertiana" finns exempel på detta fenomen:

/.../

De fem stråkarna spelar. Jag går hem genom ljumma skogar
med marken fjädrande under mig/kryper ihop som en ofödd, somnar, rullar viktlös in i framtiden,
känner plötsligt att växterna har tankar.

/.../

När musiken spelar, de fem stråkarna, går lyssnaren "hem" i sitt inre mot ett yngre jag, bakåt i till sin ungdom, tolkar Bankier (1993). Diktjaget färdas bakåt i tiden till det förflutna då denne är ofödd för att sedan rulla in i framtiden; båda tidpunkter bortom den logiska kronologin som musiken kan hjälpa oss att resa till. Bankier ser musiken som upplevd och personlig tid, vilket hon ställer som motsats till den mekaniska tiden som är en social konvention delad av alla och som är kronologisk samt uppdelad i specifika enheter.

5. ANALYS OCH DISKUSSION

Undersökningens fokus ligger på lyrikanalys av Tranströmers tre diktsamlingar *17 dikter*, *Hemligheter på vägen* och *Klanger och spår* med utgångspunkt i hur tid framställs.

5.1 TIDEN I TRANSTRÖMERS TIDIGA VERK

Att tid utgör en viktig aspekt i diktsamlingen *Hemligheter på vägen* framgick i den tidigare studien som denna är en utbyggnad av. Tidens närvaro syns i diktsamlingen bland annat i form av klockor och klockslag som i "Spår" där klockan är två på natten och "Izmir klockan tre" där även titeln speglar detta fenomen. I den sistnämnda dikten står att läsa "medan middagshettans/myriader klockor tickade i rymden" (s.70) som innehåller ting bekanta inom

vår verklighetsram likt klockor och rymden som vi vet är existerande, men kombinationen rymd och en oräknelig, oändlig mängd av tickande klockor geografiskt utom räckhåll är för abstrakt för att kunna hanteras som en sann konkret bild. Senare i dikten finns en motsats där istället abstrakt tid, mer specifikt ett visst klockslag som till skillnad från en klocka inte går att röra vid, upplevs som ett fysiskt ting som går att ta på och som kan förbrukas: "När klockan tre var trampat under hovar". Detta är en bild som är lättare att ta till sig då den ligger närmare till hands inom vår referensram: att klockslaget kan vara ett ting som går att trampa på och ta sönder, såsom en fysisk klocka eller till exempel en insekt. Vid dess förbrukning har tiden passerat klockan tre men inte före dess, likt det ceremoniella glaset som trampas sönder av den judiske brudgummen vilket avslutar bröllopet och påbörjar det nya livet som man och hustru. I *Hemligheter på vägen* finns även en historisk aspekt av tiden samt ett annorlunda tidsflöde såsom i "Balakirevs dröm" (s.80) där den ryske tonsättaren Milij Balakirev (1837–1910) somnar och vaknar långt senare: "Han visste att resan hade varat länge/och hans klocka visade år, inte timmar".

I de övriga två diktsamlingarna finns samma starka tendenser kring tid. I *17 dikter* ges olika tidsperioder djuriska drag såsom att "solnedgången smyger som en räv" i "Gogol" (s.23), "I dalen/flyger ögonblickets förvirrade/handlingar skrånande från/trädtopp till trädtopp" i "Stenarna" (s.28), "Övergivna/störtar sig åren, snabbt/och ljudlöst – som slädsbuggan, hundlik, stor" i "Strof och motstrof" (s.26) och att "lugna dagar kommit i flock och badar/klorna i källan" i "Fem strofer till Thoreau" (s.21). Tiden ges hundliknande drag, klor, vingar och även ett gap i "Elegi" (s.43). Dagarna är både lugna och badande och i norr så sover dagen i en gruva under både dag och nattetid i "Skepparhistoria" (s.25), vilket antyder perioden då de ständigt har natt uppåt landet. I samma diktsamling finns en tanke om att tid är ett material i form av tyg och tråd, då "höstens vilda flykt är hans lätta kappa" i den sistnämnda dikten och Parcerna, ödets gudinnor, väver korta ögonblick utav stulen rymd i "Sammanhang" (s.29). Tid, fastän det är ett abstrakt begrepp som varken går att se eller röra, får även färg i dikten "Skepparhistoria" (s.25): "en kort minut blått, långa timmar med vågor som bleka/lodjur".

I både *Klanger och spår* och *17 dikter* ges exempel på att tidens flöde kan vara självupplevt och subjektivt framförallt i farliga situationer, i motsats till den mekaniska och allmänna tiden som inte går att ändra på. Diktjaget är med om en bilolycka i "Ensamhet" (157) och precis innan han ska krocka upplever han att tiden står stilla:

/.../

Man kunde nästan stanna upp

och andas ut en stund
innan man krossades.
/.../

På samma sätt upplever Väinämöinen i "Sång" i *17 dikter* en "död sekund" innan hans häst tvärstannar och han störtar ner i havet så att alarmet går bland måsarna.

5.2 DÅTID, NUTID OCH FRAMTID

I Tranströmers lyrik gör dåtiden sig påmind genom enstaka ord som rymmer en helt annan epok än den nuvarande, såsom orden "bronsålderlurens" och "istidsateljéernas" (se sektion 4.2). Detta sätt att låta den mänskliga historien vara närvarande i dikterna genom specifika ord är genomgående i de tre diktsamlingarna som analyseras i denna studie. I hans första diktsamling *17 dikter* i "Morgon och infart" (s.30) står exempelvis "Outtydda dag. Dagar – /som aztekernas skrivtecken!", vilket syftar på ett indianfolk i Mexiko som hade ett stort rike på 1300-talet tills det erövrades av spanjorer. Deras språk var "Nahuatl" som än idag är starkt inflytelserikt i Mexiko och som blivit ett litterärt språk sedan det latinska alfabetet infördes, vilket också innebar att deras välutvecklade skriftspråk och skrivtecken byttes ut (Nationalencyklopedin 1990, s.184). Detta kan tolkas, i enlighet med Tranströmers dikt, som att deras skrivtecken idag har fallit i glömska och är lika outtydda och otillgängliga som kommande dagar i vårt liv, också möjligtvis att de inte hade tolkats och blivit förstådda vid diktens tillkomst 1966.

Utöver aztekerna gör även bronsåldern sig påmind i diktsamlingens första dikt "Preludium" (s.11) i form av en lur: "Bronsålderlurens/fredlösa ton/hänger över det bottenlösa". I *Klanger och spår* är det däremot den senare epoken järnåldern som genom stenrös, en sköld och "En lång hes trumpet från järnåldern" gestaltas i "Skyfall över inlandet" (166). Med ord i dikterna som "fredlöshet", "sköld" och "lur"/"trumpet" som kan ljuda som varningssignaler i kombination med skyfallet och den våldsamma åskan över inlandet ger de känslan av krig och oro. Upplevelsen som diktens "han" har när han förnimmer detta i regnet kan vara ett fragment av vårt skandinaviska gemensamma minne, vilket överensstämmer med Bankiers kategorier över Tranströmers användning av tid (se sektion 4.1).

I Tranströmers andra diktsamling *Hemligheter på vägen* i dikterna "Vädertavla" och "Efter anfall" återfinns detta fenomen. Mitt i beskrivningen av den naturliga tidscykeln av en höst som drar mot vinter i "Vädertavla" hörs en hund skälla, medan alla andra ljud är på flykt, och detta beskrivs med hjälp av fornegyptiska tecken: "Ett hundskalls hieroglyf står målad/i luften över trädgården". Den egyptiska kopplingen till hund kan tolkas som guden

Anubis, guden som associeras med mumifiering, döden och efterlivet (Nationalencyklopedin 1995, s.318). Symboliskt sett går året mot sitt slut och vintern innebär död för många djur och växter tills året kan födas på nytt på våren, likt en egyptier får tillträde till livet efter detta först efter mumifieringen har skett. Även i "Efter anfall" (s.88) liknas nutiden vid vår fornegyptiska historia:

/.../

Det står en man långt borta på fältet och tycks se hitåt.

en bred hatt skymmer hans ansikte.

han tycks betrakta den mörka gestalten här i rummet,

kanske till hjälp.

Omärkligt har tavlan börjat vidga sig och öppnas bakom

den sjuke

och försjunkne. Det gnistrar och hamrar. Varje ax är tänt

som för att väcka honom!

Den andre – i säden – ger ett tecken.

Han har närmat sig.

Ingen ser det.

Dikten beskriver en pojke, sjuk och omplåstrad likt en halvt balsamerad mumie med tungan styv som ett horn. "Bandaget kring käken för tanken till balsamering". Det finns en mörk gestalt i rummet som betraktas av skördemannen i tavlan, och kan tolkas som döden personifierad vilken har kommit för att hämta pojken och mannen i tavlan vill hjälpa. Pojken har inte lagt märke till gestalten och männen och axen försöker varna honom, men han ser dem inte.

Den historiska epok som gör sig påmind mellan raderna i Tranströmers diktsamling *Hemligheter på vägen* verkar vara begränsad till den fornegyptiska kulturen som symbol för döden och dödlighet medan de andra diktsamlingarna har mer blandade tidsåldrar såsom bronsåldern och aztekerna i *17 dikter* och järnåldern i *Klanger och spår*. Tranströmer har emellertid även skrivit porträttdikter i denna diktsamling som förevigat kända människoöden från förr och som inte har med Egypten att göra. En om den ryske tonsättaren Balakirev i "Balakirevs dröm" som somnar under en pianokonsert och drömmer att han måste spela ett underligt instrument för att överleva. Ett annat porträtt är inspirerat av ett fotografi av en 1500-talsrelief i brons från "negerriket" Benin föreställande en portugisisk jude, "En man från Benin" som är "återfödd i metallens ras" (s.79) som en bronsrelief. Dikten avslutas med att hans syfte är att andra ska se sig själv i honom, det förflutna ska möta nuet. Även i *17 dikter* finns liknande porträtt då Tranströmer skrivit "Elegi" om Bockstensmannen, ett lik som

påträffades 1936 i Halland från 1300-talet som hade två pålar genom kroppen för att inte kunna vandra på jorden igen (Tranströmer 2003, s.47). I *Klanger och spår* talar han med den norska tonsättarens Edvard Griegs röst i "En konstnär i norr" och även Goethe nämns kort i "Om historien". I dikten "Hommages" (s.148) som betyder "hyllningar" på franska nämns flera historiska personer, varav vissa omöjligen kan ha träffats då de levde vid olika tidpunkter och på olika platser: franska författaren Eluard (dog 1952), den grekiske skalden Archilochos från 700 f.kr, den belgiske poeten Ungaretti (dog 1970) och författaren Georges Simenon från 30-talet med flera. Den inleds även vid berlinmuren mellan 1961–1989 i Berlin då den fortfarande var hel eftersom den omger "vårt vuxna liv" och man inte kan se över den. Anledningen till denna blandning är som titeln betyder, hyllningar, och strofen "Det är lätt att älska fragment/som har varit på väg länge./Inskriptioner på kyrkklockor/och ordspråk tvärs över helgon/och flertusenåriga frön" antyder att han blandat historiska fragment och människor i denna dikt, vilket möjliggör att Eluard som dog 1952 kan röra vid en knapp som öppnar muren 1961. Det är även ett tydligt exempel på hur all tid existerar samtidigt i Tranströmers poetiska universum.

Tranströmers nedslag i mänsklig historia bland verkliga händelser, människor och artefakter är inte hans enda tillvägagångssätt för att påvisa dåtidens närvaro i nuet, utan använder sig även av myter då de är tidlösa (se sektion 4.2). I *17 dikter* förekommer detta flera gånger, dels med dikten "Sång" som gestaltar hjälten Väinämöinen, från det finska nationaleposet *Kalevala*, som rider på forntidens hav och som tar ett tusenårigt språng in i nuet i sin kamp mot det onda. Dikten "Sammanhang" (s.29) visar däremot på en myt från en annan kultur: "Stulen rymd/vrides i flätverket av rötter, tvinnas/till grönska. – De korta ögonblicken/av frihet stiger ur oss, virvlar/genom parcernas blod och vidare". Parcerna är ödets gudinnor i den grekiska mytologin som med hjälp av livets tråd väver var människas liv från födseln till döden: en av dem spinner tråden, en mäter den och en klipper av den. Myten representerar delvis tiden då den kom till i gamla Grekland eller Finland, men motiven i dem: gott mot ont och den ständiga livscykeln, är teman som är högst aktuella än idag. Att dessutom använda sig av parcerna i synen på tid ger en känsla av att det redan finns en utstakad väg att gå och att någon annan är skräddare över ens öde: någon annan än du har kontroll över din tid, när den kommer att börja och när den kommer att ta slut.

Tranströmer ger även läsaren en glimt av framtiden i *Hemligheter på vägen* när den sovande trevar efter uppmärksamhetens verktyg, nästan i rymden i "Han som vaknade av sång över taken". I rymden arbetar även tidens stora kugghjul i form av myriader av tickande klockor i "Izmir klockan tre", en association som kan göras då genren science fiction gärna

placerar sin handling i en snar framtid med mer avancerad teknologi som tillåter mer komplexa resor i rymden. I diktsamlingen *Klanger och spår* syns framtiden än mer konkret när den är en flygande drake med osynlig lina i en drömmande pojkes händer i "Öppna och slutna rum" och när de ofödda får vara med i "Om historien" (s.155):

/.../

Där ska hela trafiken gå, under stjärnorna,
under de oföddas bleka ansikten,
utkastade i tomrummet, anonyma som risgryn.

/.../

5.3 NATUR OCH TID

Vid analysen av tid i förhållande till naturen återfinns en viss återkommande koppling med flygande djur såsom insekter och fåglar, som står som naturlig motpol till den mekaniska stadstiden. Under följande rubriker diskuteras insekten som tiden förkroppsligad samt fågeln som dess väktare.

5.3.1 Insekter som tid

/.../

På väg i det långa mörkret. Envist skimrar
mitt armbandsur med tidens fångna insekt.

/.../

I "Resans formler" (s.91) gestaltas tiden som en fångad insekt, det är en tydlig metafor där ett konkret koncept: en insekt, struktureras av ett annat konkret koncept: ett armbandsur. Trots att det inte står utskrivet i dikten, mer än att armbandsurets metall eller glas skimrar såsom en skalbaggens skal, så överförs en rikligare bild till läsaren på grund av den gemensamma mänskliga referensramen: vad vi vet om armbandsurs samt insekters utseenden samt hur de fungerar. I denna metafor kan det därför tänkas att flera mappningar kan göras: klockans tickande motsvarar en insekts surrande, tim- och minutvisarna är känselspröt och insektens ben är bandet kring handleden. De korresponderar på ett flertal sätt och utgör därför en tydlig och logisk metafor som är lätt att ta till sig (se sektion 3.1). Dock bör ordet "fångna" noteras, vilket antyder att insekten motvilligt är ett armbandsur. Människan har tagit den naturliga tiden med sitt fria flöde och placerat den inom ramarna för sin egen definition: kronologisk, linjär och uppdelad i enheter, det vill säga mekanisk tid (se sektion 4.4). På samma sätt kan det spekuleras kring hur myran som glöder i bergets skugga i "Dygnkantring" i *17 dikter* samt den tillhörande skrikande fågeln tillsammans utgör en digital väckarklocka med lysande siffror, fast i naturen.

Titeldikten "Hemligheter på vägen" (s.73) är en annan dikt i diktsamlingen *Hemligheter på vägen* som förstärker metaforen INSEKTER ÄR TID.

/.../

Det mörknade plötsligt som av ett störtregn.
Jag stod i ett rum som rymde alla ögonblick –
ett fjärilsmuseum.

/.../

Ett museum är en byggnad med människans samlade historia som man som besökare kan observera i form av artefakter och konstföremål. Mänsklighetens förflutna fram till idag finns sparad och dokumenterad inom fyra väggar: All tid är frusen, bevarad och samexisterar på en och samma plats och ett besök dit är det närmsta vi kommer en resa tillbaka till vårt förflutna. Detta rum som rymmer alla ögonblick sammanfattas sedan i ett ord: ett fjärilsmuseum. Tranströmer har använt fjärilen som symbol för ett förkroppsligat ögonblick. Fjärilen och ögonblicket – två fenomen liknande i karaktärsdrag: flyktig, kortlivad, efemär. Museet är spännbrädet på vilket människan, samlaren, når upp fjärilarna, ögonblicken från vårt förflutna. ”Här kan alltså normalt försvinnande ögonblick fångas in och upplevas samtidigt, inte bara i tur och ordning” skriver Julén, citerat av Espmark (1983, s.86) som om man bokstavligt talat kan fånga dagen, som uttrycket lyder, och bevara den.

En annan association är kopplingen som kan göras mellan fjärilar och ögonblick rent språkligt sett, då ordet ögonblick innehåller ”ögon” och då flera arter av fjärilar såsom påfågelöga, videsvärmare och ugglefjärilar har så kallade ”ögonfläckar” på vingarna som är till för att likna ett par ögon som ska skrämja bort eventuella rovdjur.

Museum och fjärilssamlande är båda domäner som ligger nära till hands för Tranströmer att använda i sina metaforer, då båda starkt präglade hans ungdom vilket framgår av hans självbiografi *Minnena ser mig* (1993, s.15 f.). Han spenderade mycket av sin barndom inne på museer vilket senare ledde till ett eget intresse av att samla insekter, så pass omfattande att han fått en egen skalbagge uppkallad efter sig: Tranströmers tornbagge (Andersson 2011). Även layouten av hans samlade verk: bilder av uppnålade insekter med dess latinska namn i början och slutet av boken, vittnar om detta intresse och att andra är medvetna om hans intresse för insektssamlande. Han har kvar sin samling, "Ett gömt minimuseum som jag sällan är medveten om. Men de sitter där, krypen. Som om de bidade sin tid" (Tranströmer 1993, s.20). Insekterna väntar på att deras tid ska komma och de ska få komma ut i ljuset, vilket de får i form av metaforer i Tranströmers lyrik.

5.3.2 Insekter och musik

/.../

Omflutet av rörelse: stillhetens tält.
Och det hemliga rodret i flyttfågelsflocken.
Ur vinterdunklet
stiger ett tremulo

från dolda instrument. Det är som att stå
under sommarens höga lind, med tiotusen
insektsvingar
dån över sitt huvud.

I "I den forsande stäven är vila" (s.31) i *17 dikter* gestaltas en flyttfågelflock, som enligt den tidigare studiens resultat är väktare över tid. Här förklaras att deras hemliga roder när de flyger detta uppdrag är insekter som avger musik, ett tremolo: dallrande, snabb och uppreppande ton såsom insekters surrande. Enligt Bankier har musiken ett stort inflytande på tidens flöde, den kan förändra och forma den samt ge den rytm och tillgång till både dåtid och framtid (se sektion 4.5). I vardagligt tal brukar det talas om att syrsorna spelar, något även Tranströmer använder i sin dikt "Elegi" (s.43): "Från överallt och ingenstans det spelar/som syrsor i augustimörkret". Kopplingen insekt – musik finns redan och i Tranströmers universum är båda kopplade till tid: insekten är tid och musik är det mäktigaste redskapet för att förändra den, vilket gör kombinationen av dem logisk.

Insekternas ljud, kraftfullhet och effekt är ett återkommande tema. I "ur en afrikansk dagbok" (s.144) i *Klanger och spår* är "cikadorna starka som rakapparater". Cikadorna är stora insekter med genomskinliga vingar som lever i tropiskt klimat och som är kända för sina akustiska talanger då deras ljud, som är till för att locka på honor, är det starkaste en insekt kan förmå (Nationalencyklopedin 1990, s.142). I "Resans formler" (.91) i *Hemligheter på vägen* syns effekten som deras "musik" har på tiden:

/.../

Två pojkar sparkar boll i skymningen.
En svärm av snabba ekon. – Plötsligt stjärnklart.

/.../

Pojkarna spelar boll i skymningen och efter insekterna hastigt passerat är det plötsligt natt, tiden är både ett levande väsen och rörlig. Musik gör att vi, enligt Bankier, kan uppleva tidsflödet på ett subjektivt sätt. Som uttrycket lyder, tiden går fort när man har roligt, vilket man kan förutsätta att pojkarna har eftersom de leker – det förändrar deras upplevelse av tiden men inte den mekaniska.

5.3.3 Människans imitation av insekten

Klanger och spår uppvisar en mänsklig rekonstruktion av fjärilen som tid, nämligen i form av en tidning i "Porträtt med kommentar" (s.141): "Tidningen den stora smutsiga fjärilen". Den kallas stor då den är många gånger större än en fjäril i naturen och till formen liknar den en fjäril med en bindning i ryggen och två stora blad som vingar. Detta är människans sätt att förkroppsliga tid, det hörs även på ordet: "tid-ning", en översikt av händelser och ögonblick som har skett nyligen. Dessa ögonblick är dock alltid för gamla, redan när de sätts på print, och därför är tidningen även "smutsig" – det är inte en äkta fjäril. De rekonstruerade fjärilarna som människorna skapat kan dock tvättas, såsom "lakanstvättens fjäril/fladdrande vid knuten" i dikten "Svenska hus ensligt belägna" (s.59) i *Hemligheter på vägen*, vilket sopar bort spåren av det gamla och gör det till ett rent ark där man kan skriva nytt. Bilden av en tidning som en fjäril utvecklas senare i diktsamlingen i "Om historien" (s.155):

/.../
Ute i terrängen inte långt från bebyggelsen
ligger sedan månader en kvarglömd tidning, full av
händelser.
Den åldras genom nätter och dagar i regn och sol,
på väg att bli en planta, ett kålhuvud, på väg att förenas
med marken.
Liksom ett minne långsamt förvandlas till sig själv.

Både den konkreta tidningen och händelserna som det står om inuti åldras för var dag, tills pappret till slut förmultnar och förenas med jorden, likt en begravning och en pånyttfödelse då den kan bli något nytt: en planta. Det som från början var en mänsklig rekonstruktion av en naturlig fjäril kan nu bli ett med naturen. Som tidning har den varit en minne över händelser som varit, och när den förmultnar förvandlas den till "sig själv", ett minne av den tidning den brukade vara.

5.3.4 Fåglar är väktare av tid

Ett virrvarr av svarta granar
och rykande månstrålar.
Här ligger torpet sänkt
och det tycks utan liv.

Tills morgondagen sorlar
och en åldring öppnar
– med darrande hand –
fönstret och släpper ut en uv.

/.../

mitt i en döende skog
där förmultningen läser
genom glasögon av sav
barkborrharnas protokoll.

/.../

Huset på en ö i älven
ruvande sina grundstenar.
En ständig rök – man bränner
skogens hemliga papper.

Regnet vänder i himlen.
Ljuset slingrar i älven.
Hus på branten övervakar
vattenfallets vita oxar.

Höst med en liga av starar
som håller gryningen i schack

/.../

I ”Svenska hus ensligt belägna” (s.60) kan det förstås som att naturens maskineri, såsom vattenfallet och gryningen, är kontrollerat med specifika ord som ”ruvande”, ”övervakar” och ”håller i schack”. ”Ruvande” indikerar ett mer moderligt beskydd då en fågelmoder ruvar sina ägg, medan ”övervakar” och framförallt ”håller i schack” snarare representerar kontroll och en önskan att upprätthålla ordning. Detta system har även en nyans av byråkrati med orden ”glasögon av sav” läser ”barkborrharnas protokoll” och ”skogens hemliga papper”. Även i dikten ”Resans formler” antyds byråkrati med meningen ”Insekternas pennor raspar”. I naturen finns ett system och dess olika aktiviteter och rörelser bevakas och kontrolleras, det förs till och med protokoll över dem. Av vem är svårt att avgöra, om det är naturen själv som styr sin värld oberoende av människan så som Tranströmer upplever skogen eller om mänskligheten influerat naturen negativt med sitt administrativa system och ordningssinne och satt ut små bevakande hus i skogen likt ordningsvakter.

Oavsett vem som står bakom detta system i naturen, huruvida det är naturen själv eller människan, så har arbetsuppgifterna tilldelats olika djur och växter. Fåglarnas syfte i detta system är att upprätthålla och bevaka tiden vilket kan utläsas i meningen ”Höst med liga av starar/som håller gryningen i schack” (s.60), då gryningen är ett tidsintervall på dygnet som stararna ska hålla ordning på. I samma dikt tycks det inte bli en ljus och livfull morgon förrän en uv släpps ut genom ett fönster, släpps fri att utföra sin syssla, i de första två

stroferna. Den blir utsläppt av en åldring som kan ha haft tidens väktare som fånge i sitt hem i hopp om att sakta ner sitt åldrande eller som nu, i akten att släppa ut den, är redo att dö.

I ”Izmir klockan tre” (s.70) är även hästar en väsentlig del i proceduren för att klockan ska gå; de måste trampa klockslaget tre under sina hovar för att det skall kunna passeras:

/.../

När klockan tre var trampat under hovar
och mörkret bultade i ljusets vägg
låg staden krypande vid havets dörr

och glimmande i gamens kikarsikte.

I sista meningen av dikten avslöjar sig väktaren av tiden, i detta fall en gam som passar in i diktens middagshetta i den varma staden Izmir i Turkiet. Gamen övervakar proceduren noggrant med sina skarpa ögon, sitt kikarsikte, så att allt går rätt till. Kikarsikten återfinnes på vapen vilket indikerar en militant övervakning och att hästarna möjligtvis följer dessa instruktioner under hot. Trots att dikten utspelar sig i Izmir, en hamnstad i Turkiet, så associeras det till det överhängande hotet i öknen i form av en cirkulerande asätande gam väntandes på att man ska dö av törst och utmattning, men som nu har satts i en mänsklig kontext med vapen och hot om döden.

5.3.5 Olika fåglar står för olika tidpunkter

I ovanstående dikter har stararna hand om gryningen och gamen bevakar klockslaget tre. I ”De fyra temperamenten” i *Hemligheter på vägen* skildras däremot måsar som ansvariga för veckodagarna, då de med sitt skriande läte ringer in en ny dag likt en kyrkklocka in till gudstjänst: ”Det är bara att blunda så hör man tydligt/måsarna ringa söndag över havets oändliga socken” (s.63). Dessa vita sjöfåglar markerar med sitt läte vilken veckodag det är, natt som dag. Detta är en bild som inte är helt obekant för gemene man då fåglar ofta markerar både vår och höst, genom att börja kvittra och sjunga när det blir varmt och flytta söderut när det blir kallt.

I *17 dikter* sker en tidsresa i dikten ”Preludium” (s.11) då resenären i dikten åker genom ”schakt av grönfuktiga åldrar”. Han förnimmer först trädrötterna medan han står i den ”dallrande lärkans position” och sjunker sedan ner mot sommaren där vingarna breddas till fiskgjusens vila. Lärkans mindre vingar har breddats till fiskgjusens större, och fågelarten har bytts ut då han rest från en tid till en annan. Detta fenomen kan sammanfattas i en enda mening som återfinns i dikten ”Vinterns formler” (s.150) i *Klanger och spår*: ”Jag somnade

bland svalorna/och vaknade bland örnarna". Diktjaget somnade under en tidsperiod och vaknade under en annan, till exempel kväll och morgon, och fick syn på vilka fåglar som hade sitt "skift" just då. Titeln på dikten "Morgonfåglar" (s.153) sammanfaller med denna teori. I den står även att läsa att fågelsången mörknar samt "koltrasten som rör sig kors och tvärs/tills allt blir en kolteckning". Koltrasten, på grund av sitt namn som dessutom är kopplat till färgen på fjäderskruden agerar som en kolkrita som målar himlen svart, gör dagen till natt.

5.3.6 Fåglarna sköter tidens stora system

Men i sin forntid färdas Väinämöinen
på havsvidd gnistrande i forntidsljus.
Han rider. Hästens hovar blir ej våta.

Och bakom honom: grön sångers skog.
Med eken i ett tusenårigt språng.
Den stora kvarnen drivs av fågelsång.

/.../

Då reser sig den Andre med sin galdr
och pilen flyr vidöppet seende
med sång i fjädern som ett fågelsträck.

En död sekund när hästen styvnar tvärt
och rämnar över vattenlinjen som
ett blåmoln under åskans känselspröt.

Och Väinämöinen störtar tungt i havet
(ett brandsegel som väderstrecken spänner).
Alarm alarm bland måsarna vid fallet!

/.../

Väinämöinen tycks resa i tiden i "Sång" (s.35) i *17 dikter*. Han tar ett tusenårigt språng över en ek in i nuet, något som inte vore möjligt utan fåglarnas övervakning och tillåtelse. "Den stora kvarnen drivs av fågelsång", det vill säga: fåglarna ser till att tidens hjul rullar på – både bakåt och framåt och i olika hastigheter. Dessutom spelar musik en viktig roll även här som redskap för fågeln i detta avseende för att kunna manipulera tidsflödet (se sektion 4.5). Även detta är en logisk kombination som redan existerar i naturen. Emellertid så verkar detta tidsresande vara en krävande process som fordrar många fåglars närvaro för ett bevaka att allt går rätt till, såsom dikten inleds: "Den vita skaran växte: måsar trutar". Men allt går inte rätt till då "Den Andre" lurar systemet och med hjälp av en fågelfjäder på en pil med sång manipulerar tiden

så att Väinämöins resa stannar tvärt och han störtar i havet, vilket leder till att alarmet går bland måsarna som då tappat kontrollen.

Fiender, olyckor och dylikt kan få fåglarnas kontroll över tiden att rubbas. I stort har fåglarna ett tydligt ledarskap som endast kräver ett kommando för ett något i tiden ska förändras, såsom i "Epilog" (s.48):

/.../
(Osynligt färdas över själens mörka,
bortvända hälft en fågel, väckande
de sovande med sina rop. Så vrids
refraktorn, fångar in en annan tid,
och det är sommar: bergen råmar, stinna
av ljus och bäcken lyfter solens glitter
i genomskinlig hand... Allt sedan borta
som när en filmrensa går av i mörkret.)
/.../

När fågeln ropar vrids refraktorn (teleskopet) som fångar in en ny tid, nämligen sommaren. I samma dikt står "årstidernas hjul med skatans gnissling" vilket återigen syftar på tidens komplexa flöde, som liknas vid ett hjul eller en kvarn, drivs av fåglarna och deras sång.

I "Dygnkantring" (s.32) ges också exempel på hur tiden börjar gå efter ett ljudat kommando från en fågel. Den tysta miljön i naturen är som ett stilla klockverk, en gran är en taggig visare och skogsmyran vaktar och glöder. När fågeln sedan skriker sätter det igång.

/.../
Granen står som visaren på ett urverk,
taggig. Myran glöder i bergets skugga.
Fågel skrek! Och äntligen. Långsamt börjar
molnforan rulla.

Titeln syftar på att det skett en störning, kantring, av dygnet. Det förklarar varför allting är stillastående och väntar på att fortsätta när allt är i sin ordning igen.

5.3.7 När fåglarna misslyckas med sitt uppdrag

Som diskuterats ovan kan fiender med mera som "Den Andre" göra att fåglarna misslyckas med sitt tilldelade uppdrag att vakta tiden, vilket leder till att tiden kan bete sig på ett märkligt sätt.

/.../
Han visste att resan hade varat länge
och hans klocka visade år, inte timmar

Det var ett fält där plogen låg
och plogen var en fågel som störtat.

/.../

Anledningen att Balakirevs klocka visar år istället för timmar i ”Balakirevs dröm” (s.81) kan vara att dikten även presenterar en bild av en störtad fågel, en väktare av tiden som har misslyckats och därmed låtit tiden löpa amok. I drömvärlden kan dock verklighetens regler vara upphävda och tiden oregerlig, vilket man som besökare i drömmens dimension är överens om och inte låter sig förvånas över. Under tiden Balakirev somnade satt han dessutom på en pianokonsert, och musiken kan enligt Bankiers teori påverka och forma tidsflödet (se sektion 4.5). Detta kan vara en bakomliggande anledning till varför åren gått förbi så fort i hans dröm, att musiken burit honom långt fram i tiden och trummorna som slår i slutet av konserten för honom tillbaka till nuet. Musiken har makten att forma tiden och i kombination med en drömvärld utan lagar står fåglarna, väktarna över tid, chanslösa.

Det kan finnas andra omständigheter som gör att fåglarnas uppgift försvåras. I "Strof och motstrof" i *17 dikter* finns en risk att vädret gör det svårt för fåglarna att färdas vilket leder till oro hos dagarna som fåglarna ska valla: "När dagen/står i en kvav och vindlös oro". Det finns ingen vind som fåglarna kan segla på vilket kan bli ett bekymmer om det inte löses. I "Kväll – morgon" (s.16) är det å andra sidan fågelns eget fel att den inte är funktionär nog för uppgiften. "Måsen svävar drucken bort över vattnet" medan "Gryningen slår och slår i/havets gråstensvindar" och vill komma in, vill starta dagen men kan inte då fågelns inte gett sitt kommando än. Måsens druckenhet gör att den försummar sin uppgift. Däremot har något gått ordentligt över styr i verkligheten i ”Siesta” (s.69) i *Hemligheter på vägen*:

/.../

Örnen stiger och stiger över de sovande.

Sömn där kvarnhjulet vänder sig som åskan.

Tramp från hästen med bindel för ögonen.

Den innelåsta evighetens bultande nävar.

De sovande hänger som lod i tyrannernas klocka,

Örnen driver död i solens strömmande vita fors.

Och ekande i tiden – som i Lasarus' kista –

den innelåsta evighetens bultande nävar.

Örnen, den största och mest majestätiska av fåglar som tilldelats den viktigaste uppgiften att vakta tidens kärna, har övermannats av en okänd kidnappare och därmed förlorat både sitt syfte och sitt liv då den driver död i solens fors. Hästen i dikten trampar även den i blindo då den har bindel för ögonen och kan på grund av detta handikapp inte heller fullfölja proceduren så att tiden börjar passera så som den fungerar i ”Izmir klockan tre”. Tiden själv, evigheten, har blivit inlåst och försöker förgäves ta sig ut med bultande nävar. Tiden är besjälad då den

likt en mänsklig varelse kan fångas och med sina nävar försöker slå sig ut. Den okände kidnapparen som beskrivs som en tyrann kan nu styra de sovande, vilket kan motsvara mänskligheten, som lod i sin egen klocka, i sitt eget system och diktatur. Dock kommer allt att ställas tillrätta i sin sanna ordning då den kista tiden lagts i, Lasarus' kista, vittnar om att tiden, likt den förra ägaren nämnd i Johannesevangeliet, kommer att återuppstå.

5.3.8 Tiden flyger

Den tidigare studien av Tranströmers diktsamling *Hemligheter på vägen* från 1958 har upptäckt att insekter fungerar som tid förkroppsligad medan fåglar bär rollen som väktare över tiden. Detta metaforiska förhållande mellan fågel och insekt kan ha sina naturliga rötter i näringskedjan då insekter utgör föda för ett stort antal fågelarter, vilka därmed kontrollerar mängden insekter och upprätthåller den naturliga ordningen. Det finns en logisk förankring i verkligheten mellan fågel och insekt som fungerar på ett metaforiskt plan i lyriken, vilket är exakt så som en konceptuell metafor fungerar: man hämtar erfarenheter från den bekanta världen omkring sig för att beskriva och strukturera erfarenheter från ett annat mer svårgripligt och abstrakt område (se sektion 3.1).

I denna studie av ytterligare två diktsamlingar, *17 dikter* från 1954 och *Klanger och spår* från 1966, konstateras att denna tanke om att tiden representeras av flygande djur är genomgående i hans tidigare verk. Insekterna, men framförallt fåglarna, i kombination med tid återfinns i dessa diktsamlingar. I *17 dikter* finns dock ytterligare ett tredje djur som flyger och som är kopplat till tid, nämligen "flädermössen". I dikten "Elegi" (s.43) är dessa djur förkroppsligade som framtida år: "Här hänger åren, gärningarna tätt. Här sover de med sammanfälda vingar" och en dag ska de flyga ut. Dessa "flädermöss" återkommer i dikten "Ostinato" (s.17) i samma diktsamling där de tycks samarbeta med fåglarna: "Jorden höljs av mörker som flädermössen/pejlar. Vråken stannar och blir en stjärna". Dikten inleds med att en vråk kretsar stilla över havet och blir sedan till en stjärna när mörkret och flädermössen kommer, precis som om den lämnar över sitt skift till ett flygande djur mer anpassat för nattetid. Flädermössen pejlar mörkret, förmodligen efter insekter som är deras naturliga föda, vilket passar ihop med teorin om att de vaktar tiden.

Enligt studien så genomsyras de tidigaste diktsamlingarna mellan -54 och -66 av denna tematik kring tid och fåglar samt insekter. Ett exempel som Bankier (1993, s.74) belyser i sin avhandling är taget från Tranströmers "Östersjöar" från 1974, ett utdrag som tyder på att kopplingen tid – insekt även dyker upp i hans något senare verk då småkrypen är

sekundvisare, alltså även de instrukturerade i den mänskliga definitionen av tid som kronologisk och uppdelad i enheter precis som den "fångna" insekten i armbandsuret.

/.../

Berghällen. Ute på de solvarma lavarna kilar småkrypen, de
har bråttom som sekundvisare – tallen kastar en
skugga, den vandrar sakta som en timvisare – inne
i mig står tiden stilla, oändligt med tid, den tid
som behövs för att glömma alla språk och uppfinna
perpetuum mobile.

/.../

I den än senare diktsamlingen *Det vilda torget* från 1983 i dikten "Carillon" står meningen "Klockorna flyger oss hem till sist" (Bergsten 1989, s.10), vilket återigen konstaterar att Tranströmers tid är bevingad, att han gett ordspråket "tiden flyger" en fysisk kropp och bokstavlig mening. Uttrycket i sig, "time flies" blir mer mångfacetterat på engelska då "flies" dessutom är en homonym som även betyder "fluga", vilket åter igen är en insekt.

5.4 TID OCH RUM

I de analyserade diktsamlingarna förverkligas Tranströmers syn på tiden som en labyrint, som han uttryckte sig i sin biografi *Minnena ser mig* (1993). Enligt denna syn får tiden en rumslighet, väggar och golv, och man kan höra ett yngre eller äldre jag gå på andra sidan om väggen. I dikten "I det fria" (s.172) i *Klanger och spår* befinner man sig först i en senhöstlabyrint som man måste hitta ut ifrån, för att sedan upptäcka "nyfödda kvarter utan minne, svala som ritningar". Tiden är ett rum, en labyrint som verkar ha olika avdelningar för olika tider, i det här fallet senhösten, och de kvarter som är nyfödda kan vara den tid som ännu inte finns eller som nyss börjat existera – framtiden och det nuvarande ögonblicket. I "Ensamhet" (s.157) har sekunderna ett eget rum och beroende på situationen, som är en bilolycka, liknas lokalerna vid något som behövs under denna omständighet: "Sekunderna växte – man fick rum där –/de blev stora som sjukhusbyggnader". I "Elegi" (s.43) i hans första diktsamling *17 dikter* finns redan en antydning till denna bild av tiden som Tranströmer beskriver: "Tills avlägset en dörr hörs slå igen/långt borta i ett annat år". När man befinner sig i tidens labyrint har man åtkomst till dörrar som leder till andra tider och man kan höra gårdagen och framtiden bortom väggarna.

I "I det fria" (s.172) finns även exempel på det naturliga tidsförloppet och cykeln som finns i Tranströmers natur enligt Bankier och som ställs som positiv motsats till den mekaniska stadstiden. Meningen "Skogen är tysta övergivna lokaler så här års" visar på tidens effekt på naturen, och även om den är tyst och övergiven nu så kommer det alltid att grönska

igen då det är en kontinuerlig och naturlig cykel. På samma sätt går hösten mot vinter på ett dödsdömt sätt i "Vädertavla" i *Hemligheter på vägen*, då ingen längre minns kappseglingen, alla ljud flyr och frukten faller, men året kommer att födas på nytt när det blir vår.

Träden i denna natur agerar ibland som portaler till en annan tid såsom trädet i "Elegi" som är en korsväg i ett ögonblick (se sektion 4.4). Det var även ett träd som hjälpte hjälten Väinämöinen till framtiden i "Sång" i *17 dikter* då han tog hjälp av en ek, det äldsta trädet, för att kunna ta ett tusenårigt språng. I "Hommages" (s.147) i *Klanger och spår* nämns även "flertusenåriga frön", vilket vittnar om trädens tidigaste stadium och att de redan då har tillgång till tusentals år. Då denna hjälte tillhör det finska nationaleposet *Kalevala* kan det tänkas att trädet även är en portal till framtiden i verkligheten, fast i form av pappersblad och böcker som förevigar myterna till kommande generationer. Det fungerar även på andra hålllet då man som läsare kan resa till vilka åldrar och platser som helst.

5.5 TID OCH RÖRELSE

Utöver att tiden förkroppsligas som insekter och som rum i tre av Tranströmers tidigaste diktsamlingar finns även en aspekt av tiden som rörelse, mer specifikt rörelsen ner. I "Preludium" (s.11) i *17 dikter* färdas resenären neråt genom åldrarna i en lodrät färd, sjunker ner mot morgonen och mot sommaren. Dock störtar han mot "dödens virvel" i slutet, vilket oundvikligen avslutar var människas liv och är följden av tidens flöde. Denna konsekvens, och med ord som *döden* och *störtning*, är i enighet med den konceptuella metaforen LEDSEN ÄR NER (se sektion 3.1). Samma ordval används i "Elegi" (s.43): "det förflutna växer i sin störtning". Tiden som en nedåtgående rörelse verkar genomgående i hans första diktsamling då även "Stenarna" (s.28) tredje gången gillt visar på en koppling mellan tidsresande och neråt:

Stenarna som vi kastat hör jag
falla, glasklara genom åren.
/.../

Även i *Klanger och spår* återfinns rörelsen ner för tid men kombineras däremot med en rumslighet. I "Sommarlätt" (s.165) är perioden mellan vinter och sommar en stor flygplats: "men här är sommaren till sist:/en storflygplats – trafikledaren tar ner/lass efter lass med frusna/människor från rymden./Gräset och blommorna – här landar vi". Trafikledaren "tar ner" frusna människor från rymden till sommaren. Tiden är en lodrät linje där sommaren som rum är lokaliserad nedanför den kalla vintern, och det krävs en resa i ett flygplan och en flygplats att landa på för att nå dit – människan behöver röra sig från tid till tid på egen hand

som om tiden står stilla, och olika tider är olika destinationer. Det stämmer överens med den konceptuella metaforen TIDEN ÄR STATIONÄR OCH VI GÅR IGENOM DEN (se sektion 3.2.). Detta resonemang passar in i mönstret för hur diktjaget kan resa genom olika åldrar på ett lodrätt sätt i Tranströmers dikter, men kan även vara en omskrivning för känslan att åka på semester, att åka från en kall årstid till en varm årstid och att man där behöver ställa om klockan.

I första dikten i *Klanger och spår*, "Porträtt med kommentar" faller diktjaget ner genom ett hål likt Alice, vilket syftar på *Alice i Underlandet* av Lewis Carroll. Genom denna intertextualitet ges tidsdimensionen i Tranströmers universum ytterligare ett lager då han får tillgång till Underlandets kronologi: lång tid passerar medan Alice är på äventyr i en annan värld men knappt någon tid har passerat alls när hon återigen sitter bredvid sin syster i verkligheten. I samma värld finns andra annorlunda tidsaspekter såsom en kanin med ett fickur som stressar över att han är sen, ett djur av naturen som är besatt av den mänskliga konstruktionen av tid. Den Galna Hattmakaren kommenterar dessutom Alice när hon säger att de slösar hennes tid: "'If you knew Time as well as I do,' said the Hatter, 'you wouldn't talk about wasting it. It's him'" (Carroll 2003, s.79). I Underlandet har tiden alltså personifierats, likt Tranströmers sätt att besjåla tid som flädermöss och insekter. Allt detta kan läsas in i en enda intertextuell referens som gör begreppet tid än mer mångfacetterat i Tranströmers poesi och som på nytt bevisar att tiden förändras i lodräta rörelser – nere i kaninhålet betar sig tiden annorlunda.

Schiöler menar att ett sätt som Tranströmer använder för att manifesteras den lodräta linjen som kan koppla ihop nutid med dåtid är träd (se sektion 4.4), vilket återkommer i bland annat "Sång" i *17 dikter* där Väinämöinen använder sig av en ek för att ta ett tusenårigt språng.

5.6 TID SOM KONCEPTUELL METAFOR

Bland de konceptuella metaforerna kring tid som Vogel (2011, s.65) tar upp läggs störst vikt på TID ÄR ETT LEVANDE VÄSEN i denna studie då det utgör en central del i Tranströmers tidigare verk. I vardagligt tal används tiden som ett levande väsen i att tiden kan slås ihjäl och drivas iväg (se figur 1), nästan som en fiende eller motståndare. Tiden ges liv, rörlighet och egenskaper men fortfarande på ett ganska anonymt plan. I Tranströmers poetiska universum besjålas tiden på ett mer konkret sätt, då tiden får liv i form av insekter, fjärilar och flädermöss. Insekten är ett fångat armbandsur och ett fjärilmuseum är ett rum som rymmer världens alla ögonblick medan flädermössen är år som hänger sovandes i grottor. Den gemensamma nämnaren är att de alla är bevingade djur, vilket tycks förkroppsliga uttrycket

"Tiden flyger" (se sektion 5.3.8). Detta är en kombination av de konceptuella metaforerna TID ÄR ETT LEVANDE VÄSEN och TID ÄR ETT RÖRLIGT OBJEKT, då det är ett specifikt sätt att röra sig som binder dessa djur samman.

Tillvägagångssättet bakom en fungerande konceptuell metafor är att mappningarna mellan källdomänen, det konkreta, ska överensstämma på ett logiskt plan med måldomänen, det abstrakta som ska förklaras (se sektion 3.1). Tranströmer som var en amatörzoolog som ung då han samlade på insekter han tagit en domän välkänd för honom för att beskriva det abstrakta begreppet tid. Han har sett att skalbaggen med sitt blanka skal, sina känselspröt, sina ben och sitt surrande är väldigt likt armbandsuret, en representation av tid, med en rund kropp av blank metall med tim- och minutvisare, ett band kring handleden och ett tickande ljud. Fjärilen är däremot ett ögonblick förkroppsligat då de har samma karaktärsdrag, lika flyktiga, efemära och kortlivade och flädermössen som är bevingade nattdjur är både framtida år som ännu inte sett dagsljuset och de väktare som vaktar tiden efter mörkrets fall. Även insekternas och fåglarnas metaforiska förhållande som tiden och dess väktare är förankrat i verkligheten då insekter utgör många fåglars naturliga föda, vilket innebär att fåglarna kontrollerar antalet insekter och upprätthåller ordningen. Även deras användning av sång på det metaforiska planet för att kunna manipulera tid har sina rötter i verkligheten då både insekter och fåglar ger upphov till ljud vi kallar för sång.

En annan konceptuell metafor som uttrycker Tranströmers syn på tid som en labyrinth är TID ÄR STATIONÄR OCH VI VANDRAR GENOM DEN. I vardagligt tal menas exempel som att gå in i 2000-talet och att ha blivit bättre genom åren men i Tranströmers poesi blir det ännu mer konkret då det ges väggar och golv. Tiden får en rumslighet och kan bli allt ifrån en senhöstlabyrinth, där man kan höra en dörr slå igen i ett annat år, till sekunder som är sjukhusbyggnader och en flygplats där man landar på resan från vinter till sommar (se sektion 5.4 och 5.5). Denna resa från en tid till en annan är nästan uteslutande lodrät i Tranströmers poesi. Diktjaget sjunker ner genom grönfuktiga åldrar, ner i kaninhålet som Alice där underlandet finns med sin udda kronologi och syn på tid och stenarna faller glasklara genom åren (se sektion 5.5). Metaforen TID ÄR EN LINJE är i Tranströmers fall en lodrät linje, som inte nödvändigtvis har en logisk ordning då man kan förflytta sig mellan olika tider. Ord som "frusna", "störtning" och "dödens virvel" i kombination med detta resande antyder att det inte är enhälligt positivt, att tidens flöde oundvikligen leder till slutet på allting, och överensstämmer då med den konceptuella metaforen LEDSEN ÄR NER (se sektion 3.1).

Dock förekommer vardagliga konceptuella metaforer kring tid i sitt ordinarie skick även i Tranströmers poesi, bland annat flera som hör hemma under TID ÄR EN LINJE: exempelvis

”efter störtningen” i Preludium (s.11), ”först efter midnatt” i ”Svenska hus ensligt belägna” (59), ”sex år senare” i ”Öppna och slutna rum” (s.169). De är alla tidsadverbial som placerar det som sker i en viss kronologisk position på en linje som är baserad på idén att saker och ting sker i en viss ordning. Även metaforen TID ÄR EN BEHÅLLARE genomsyrar hans poesi med exempel såsom "I sin forntid" i "Sång" (s.35), "I dagens första timmar" och "lodrät färd genom ögonblicket" i "Preludium" (s.11), vilket markeras av prepositionerna "i" och "genom" som står framför. Emellertid så överlappar dessa konceptuella metaforer varandra då "I sin forntid" (35) även visar på en viss kronologisk linje där dåtid, forntid kommer först, sedan nutid som följs av framtid. Även "lodrät färd genom ögonblicket" kan tolkas som att TID ÄR STATIONÄR OCH VI VANDRAR GENOM DEN. De konceptuella metaforerna är en så pass integrerad del i grundstrukturen i språket att det knappast går att vara utan dem, vilket även gäller Tranströmer. På grund av denna integrering benämns de sällan som metaforer och de undersöks nästan uteslutande av den kognitiva lingvistik, den övriga lingvistik kallar dem för döda metaforer såsom uttrycken ”bergets fot” och ”stolens ben” som har blivit en naturlig del av vårt vardagliga tal.

Sammanfattningsvis så använder sig Tranströmer av redan existerande konceptuella metaforer såsom TID ÄR ETT LEVANDE VÄSEN, TID ÄR EN LINJE och att TID ÄR STATIONÄR OCH VI VANDRAR GENOM DEN. Dessa utgör grundstenar i språket och i vår uppfattning av omvärlden, likaså Tranströmers. Skillnaden är att han som modernistisk poet, som Vogel skriver (se sektion 3.2), vill vara nyskapande. Hans metaforer har rötter i de vardagliga konceptuella metaforerna och är uppbyggda på samma sätt med många och logiska mappningar mellan det konkreta och abstrakta, men de är i en helt ny tappning som läsaren inte hört förut men som denne, tack vare den grundliga mappningen, förstår och kan ta till sig utan problem.

En annan aspekt av hans sätt att vara nyskapande är hans syn på tiden som skiljer sig från den allmänna definitionen av tid, att tiden må vara stationär men som en labyrint där all tid är tillgänglig, att tiden kan vara en linje men att den i så fall går neråt och att tiden är levande men som en insekt. I vardagligt tal finns personifieringen av tid som "Fader tid" som härstammar från den grekiska guden Kronos, vilket även är det grekiska ordet för tid som gett upphov till ord som kronologisk (tidsföljd), kronofon (tidsmätare) och anakronism (felaktiga tidsangivelser). Han gestaltas ofta med ett verktyg som mäter tid såsom klockor eller timglas som symboliserar tidens enkelriktade flöde, något som Tranströmer motsätter sig i sin definition av tid. Detta syns i hans labyrint, schakt och trädportaler som leder till andra tider, att fjärlarna, ögonblicken, går att fånga in och återuppleva och att

insekten är fångad som ett armbandsur, tvingad in i den allmänna definitionen av tid som kronologisk och uppdelad i minuter och timmar.

6. SAMMANFATTNING

Syftet med denna studie är att analysera Tranströmers tidiga diktsamlingar *17 dikter*, *Hemligheter på vägen* och *Klanger och spår*, med utgångspunkt i hur tid framställs. En aspekt av tiden som har analyserats är den historiska, med bakgrund från tidigare forskning av vilken det framgår att historik är ett återkommande tema i Tranströmers poesi i form av noggranna ordval samt porträttdikter av människor från förr, och studien överensstämmer med dessa tidigare resultat. I *Hemligheter på vägen* framträder det förflutna i två porträttdikter, ett av den avlidne ryske tonsättaren Balakirev samt ett inspirerat av ett fotografi av en 1500-talsrelief i ”En man från Benin”. I *17 dikter* skriver han om Bockstensmannen och i *Klanger och språk* skriver han ur kompositören Edvard Griegs perspektiv.

Dåtiden gör sig även påmind i form av enstaka ord, såsom ”balsamering” från ”Efter anfall” och ”hieroglyf” i ”Vädertavla”, båda med en tydlig anknytning till det forntida Egypten. Eftersom hieroglyfen kombineras med en hund: ”Ett hundskalls hieroglyf”, härleds tankarna till guden Anubis som övervakade balsamering och övergången till livet efter detta, vilket passar in i diktens kontext som handlar om årets slut och om hur hösten går mot vinter. I kombination med ordet ”balsamering” i ”Efter anfall” där pojken är mycket sjuk och döden är närvarande i rummet kan man göra tolkningen att det forntida Egypten används som en symbol för död och dödlighet i *Hemligheter på vägen*. I hans första diktsamling *17 dikter* framträder detta fenomen i form av "aztekernas skrivtecken" i "Morgon och infart" och "bronsålderslurens/fredlösa ton" i "Preludium" medan "en lång hes trumpet från järnåldern" återfinns i *Klanger och spår* i "skyfall över inlandet".

Studien har även funnit att i *Hemligheter på vägen* framträder insekter som en metafor för tid i form av ett armbandsur i dikten ”Resans formler” och ett fjärilsmuseum som innehåller alla ögonblick i ”Hemligheter på vägen”. De övriga två diktsamlingar som analyseras innehåller liknande tendenser då en glödande myra kan utgöra en digital klocka i *17 dikter* i "Dygnkantring". I samma diktsamling tydliggörs dessutom kopplingen mellan insekter och musik då musik, enligt tidigare forskning, är det kraftfullaste sättet att påverka tidens flöde på i Tranströmers poesi och som även används av fåglarna då de sjunger. *Klanger och spår* synliggör däremot den mänskliga rekonstruktionen av insekter som tid i form av en tidning: "den stora smutsiga fjärilen" i "Porträtt med kommentar".

I Tranströmers natur i *Hemligheter på vägen* finns även ett system och dess aktiviteter hålls under kontroll. I detta system har fåglarna en specifik uppgift som går ut på att vakta tiden, såsom en liga av starar håller gryningen i schack i "Svenska hus ensligt belägna", då måsarna ringer in söndagen i "De fyra temperamenten" och Örnerna i "Siesta" som misslyckas med sitt uppdrag så att tiden kidnappas och låses in. Även hästarna spelar en viktig roll i tidens flöde som går ut på att trampa klockslag under hovarna. Detta syns i "Izmir klockan tre" och när de hindras från sin uppgift med en bindel för ögonen i "Siesta". Fåglarnas viktiga uppgift att vakta och kontrollera tiden är genomgående i hans tidigare verk och i analysen av ytterligare två diktsamlingar synliggörs bland annat att olika fåglar står för olika tidpunkter. Exempelvis så ringer måsarna in söndag i "De fyra temperamenten", svalorna tar hand om kvällen medan örnarna tar hand om morgonen i "Vinterns formler" och koltrasten ser till att det blir natt i "Morgonfåglar". Även här kan de misslyckas med sitt uppdrag då vädret, druckenhet och fiender såsom "Den Andre" i "Sång" kan sätta käppar i hjulet för dem. Även andra bevingade djur har med tiden att göra i den första diktsamlingen *17 dikter*, såsom flädermössen besjålas som är i "Elegi" och att de pejlar mörkret i "Ostinato".

Tranströmers metaforer för tid såsom relationen mellan insekter och fåglar, att insekten är ett armbandsur och att fjärilen är ett ögonblick är väldigt välfungerande konceptuella metaforer då de har många drag gemensamt med verkligheten. På samma gång är de nyskapande och poetiska. Samtidigt används vardagliga metaforer i Tranströmers poesi som att tiden är levande, rörlig och stationär fast i nytolkning och en mer poetisk kontext.

Utöver att tiden fungerar som bevingade djur agerar även tiden som rum och rörelse i de två övriga diktsamlingarna. Tiden blir en labyrint med olika avdelningar för olika tider i "I det fria" där man rör sig från en senhöstlabyrint till nyfödda kvarter i *Klanger och spår*. Även i *17 dikter* kan man höra en dörr slå igen långt borta i ett annat år, vilket tyder på samma labyrint. Resande i tiden är även en nedåtgående rörelse då resenären i "Preludium" sjunker ner mot sommaren genom schakt av grönfuktiga åldrar och då "Stenarna" faller glasklara genom åren.

Tiden i Tranströmers diktning strider mot den allmänna definitionen av tiden som linjär, kronologisk och uppdelad i mindre enheter då den istället är som en labyrint eller nedåtgående schakt, och då man med hjälp av träd, insekter, fåglar eller musik kan resa i tiden eller påverka dess flöde.

Sammanfattningsvis är tid ett återkommande tema i olika aspekter i Tranströmers diktsamlingar *17 dikter*, *Hemligheter på vägen* och *Klanger och spår*. Tid framträder dels historiskt, då all tid samexisterar och det förflutna gör sig påmint i nuet, men även i form av

klockslag och tidpunkter då dikterna utspelar sig såsom i ”Izmir klockan tre”. Tiden har även en tydlig koppling till bevingade djur, då insekter agerar som tiden själv eller fragment av tid och fåglar av olika arter vaktar den. Tiden har även en konkret rumslighet i form av en labyrinth och att resa mellan olika tidpunkter kräver en lodrät rörelse.

LITTERATURFÖRTECKNING

Andersson, Peter Fällmar (2011). *Sex raka*. (Elektronisk) Tillgänglig:
[http://hd.se/mer/2011/05/02/sex-raka/\(2013-01-05\)](http://hd.se/mer/2011/05/02/sex-raka/(2013-01-05)).

Bankier, Joanna (1993). *The sense of time in the poetry of Tomas Tranströmer*. Diss. Berkeley, Calif: University of California, 1985.

Bergsten, Staffan (1989). *Den trösterika gåtan. Tio essäer om Tomas Tranströmers lyrik*. Stockholm: FIB:s Lyrikklubb.

Bergsten, Staffan (2011). *Tomas Tranströmer. Ett diktarpporträtt*. Stockholm: Bonnier.

Carroll, Lewis & Steadman, Ralph (2003). *Lewis Carroll's Alice in Wonderland*. Willowdale, Ont,: Firefly

Eggehorn, Ylva (1997). Tilltal, inte spegel: tiden och jaget i Tomas Tranströmers lyrik. *Tomas Tranströmer* / [Poesifestivalen i Nässjö]. 9–19 Jönköping: Konst- och kulturavd.

Espmark, Kjell (1983). *Resans formler. En studie i Tomas Tranströmers poesi*. Stockholm: P.A. Norstedt & Söners förlag.

Johnson, Bengt Emil (1997). Spår av klanger. Anteckningar om akustiken i Tomas Tranströmers lyrik . *Tomas Tranströmer* / [Poesifestivalen i Nässjö]. 31–40 Jönköping: Konst- och kulturavd.

Johnsson, Arne (1997). "Förvånad såg jag fågeln": om djur som budbärare i dikter av Tomas Tranströmer. *Tomas Tranströmer* / [Poesifestivalen i Nässjö]. 21–29 Jönköping: Konst- och kulturavd.

Nationalencyklopedin (1990–1995). Höganäs: Bra böcker AB.

Ringgren, Magnus (2011). *Stjärnhimlen genom avloppsgallret. Fyra essäer om Tomas Tranströmer*. Uppsala: Edition Edda.

Schiöler, Niklas (1997). "friheten hos det som gått genom nålsögat". Form och frihet hos Tomas Tranströmer. *Tomas Tranströmer* /[Poesifestivalen i Nässjö]. 71–79 Jönköping: Konst- och kulturavd.

Schiöler, Niklas (1999). *Koncentrationens konst. Tomas Tranströmers senare poesi*. Stockholm: Albert Bonniers förlag.

Svenska akademien (2011). *Nobelpriset i litteratur år 2011* (Elektronisk). Tillgänglig: http://www.svenskaakademien.se/nobelpriset_i_litteratur/pristagarna/tomas_transtromer/press_n11sv (2012-12-27).

Tranströmer, Tomas (1993). *Minnena ser mig*. Stockholm: Bonniers.

Tranströmer, Tomas (2003). *Tomas Tranströmer. Dikter och prosa 1954 – 2004*. Stockholm: Bonniers.

Vogel, Anna (2011). *Språket kroppen och tankarna*. Lund: Studentlitteratur.